

วิจารณ์บทความ

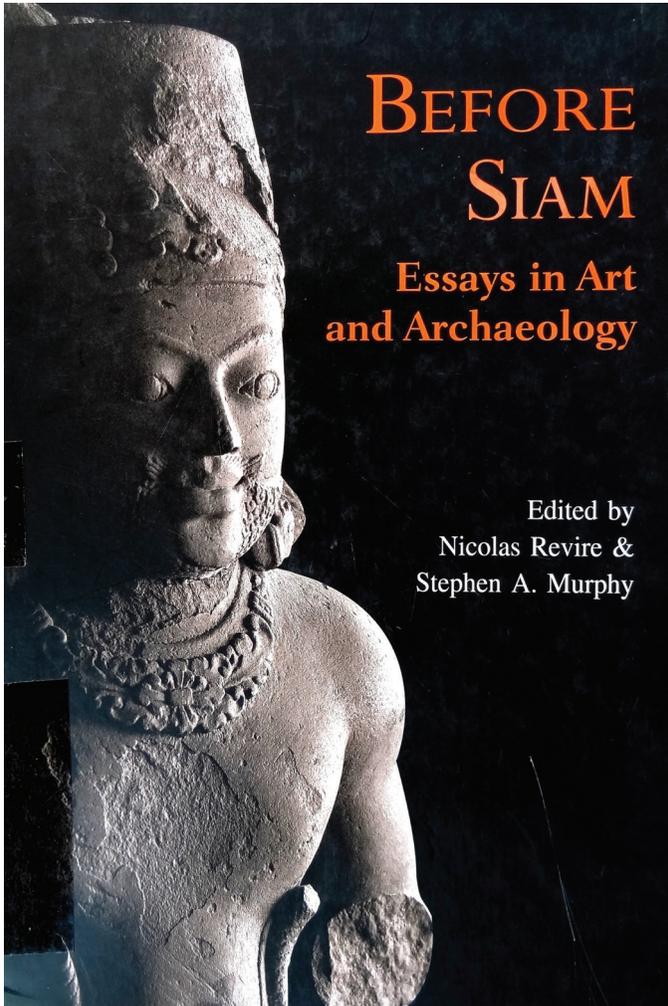
บทวิจารณ์บทความเรื่อง Sampanago: “City of Serpents” and Muttama (Martaban) เขียนโดย Elizabeth H. Moore และ San Win ในหนังสือ Before Siam: Essays in Art and Archaeology (2013) Nicolas Revire และ Stephen A. Murphy บรรณาธิการ หน้า 217-237 (มีรูปถ่ายและแผนที่ประกอบ) จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ River Books และ Siam Society

ม.ล.สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์

ภาควิชาศิลปะไทย, คณะวิจารณ์ศิลป์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

คริส เบเกอร์ บรรณาธิการกิตติมศักดิ์ของวารสารสยามสมาคมได้กล่าวถึงที่มาของหนังสือ Before Siam: Essays in Art and Archaeology (ภาพที่ 1) ว่าในรอบทศวรรษที่ผ่านมา การศึกษาประวัติศาสตร์ยุคแรกเริ่มบนดินแดนสยามหรือประเทศไทยปัจจุบันล้วนเป็นเพียงภาพร่าง คือมีเพียงสามหน้าในหนังสือ A History of Siam ของดับลิว.เอ.อาร์. วู้ด (1924) ที่กล่าวถึงประเด็นนี้ ขณะที่หนังสือ Thailand: A Short History ของเดวิด เค ไวแอตต์ ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1984 ล้วนให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 11 ดูเหมือนว่าปัญหาดังกล่าวมาจากข้อมูลที่มีอยู่อย่างจำกัดนั่นเอง อันเป็นผลมาจากการขาดค้นทางโบราณคดีที่ยังมีน้อย และการค้นพบจารึกใหม่ๆ ก็มีไม่มากนัก อีกทั้งแหล่งศึกษาที่ได้รับการค้นคว้าวิเคราะห์เชิงลึกก็มีเพียงไม่กี่แห่ง หนังสือเล่มนี้จึงได้รวบรวมเอาบทความเกี่ยวกับการค้นพบใหม่ในช่วง “ก่อนสยาม” มาตีพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งบทความหลายเรื่องไม่เพียงแต่ให้ความ

กระจ่างยิ่งขึ้น แต่ยังทำให้ผู้อ่านแปลกใจกับข้อมูลใหม่ที่เพิ่งค้นพบ

ภาพที่ 1 หน้าปกหนังสือ *Before Siam: Essays in Art and Archaeology* (2013) โดยมี Nicolas Revire และ Stephen A. Murphy เป็นบรรณาธิการ

หนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยบทนำของหิรั้ม วิฑูวาร์ด เรื่อง “มีอะไรเกิดขึ้นบ้างก่อนสยาม : มุมมองแบบจารีต” (What There Was before Siam: Traditional Views) จากนั้นเป็นบทความอีก 17 เรื่องของนักวิชาการท่านต่างๆ ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 4 หัวข้อหลัก คือ

1. การเปลี่ยนผ่านจากยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น (Transitions from Late Prehistory to Early History)
2. การปรากฏตัวของวัตถุวัฒนธรรมแบบอินเดีย (The Growing Emergence of Indic Material Culture)
3. วิถีปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนในยุคแรกเริ่ม สภาพภูมิประเทศ และวัตถุหลักฐาน (Early Buddhist Practices, Landscapes and Artifacts) และ
4. แรงกระตุ้นในปลายยุคเขมร (Later Khmer Impetus)

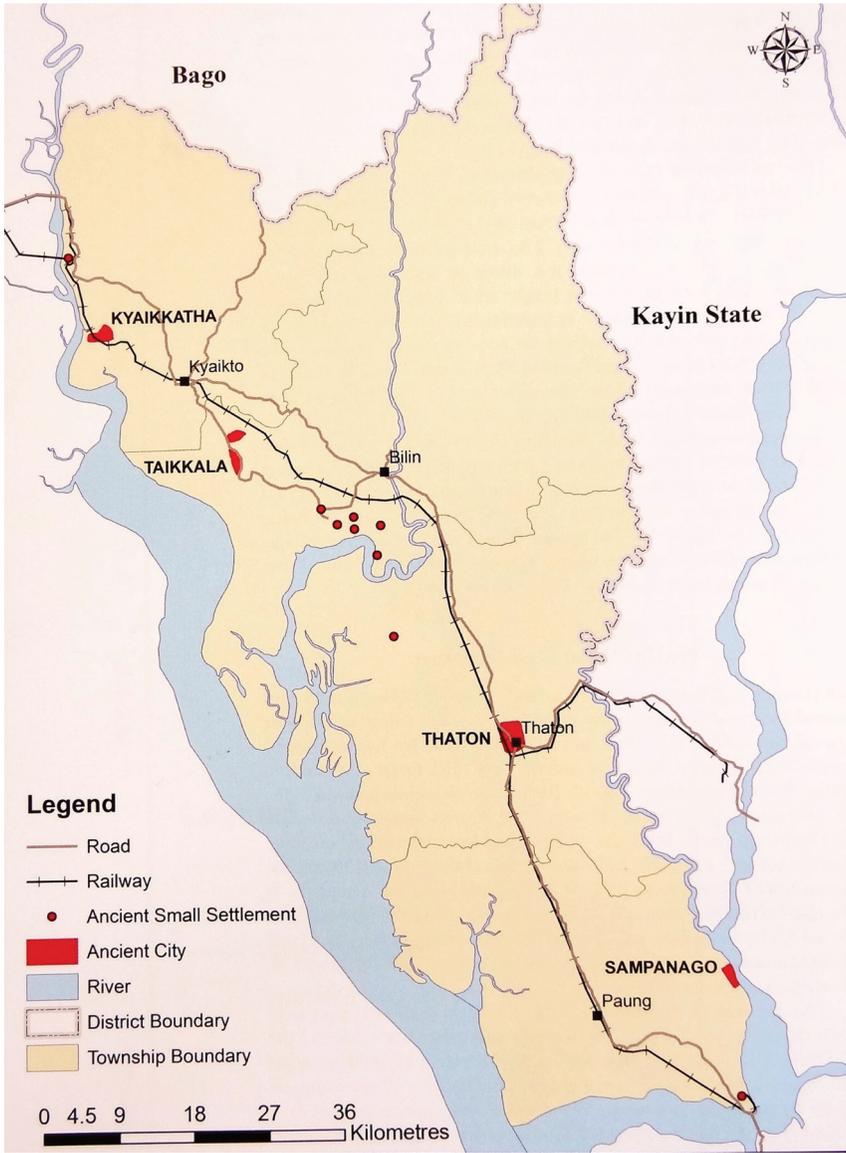
ในหัวข้อที่สอง การปรากฏตัวของวัตถุวัฒนธรรมแบบอินเดีย ผู้เขียนคือ อลิซาเบธ เอช. มัวร์ และ ซาน วิน ซึ่ให้เห็นแต่แรกว่าบทความเรื่อง “Sampanago: “City of Serpents” and Muttama (Martaban)” นี้มุ่งค้นหาคำตอบในเรื่องความแตกต่างและความผันผวนระหว่างกลุ่มแหล่งโบราณคดีในบริเวณภาคใต้ของพม่า (เมียนมา)¹ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องกันมายาวนาน เพราะจนถึงขณะนี้ว่าทกรรมระหว่างพื้นที่ชายฝั่งและเมืองท่าทางใต้ของพม่าในช่วงเวลาพันปีแรกและต้นทศวรรษที่สองยังได้รับ

¹ สาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา (Republic of the Union of Myanmar) หรือ เมียนมา แต่ในบทความนี้จะเรียกว่า พม่า ตามหลักว่าชื่อใดซึ่งใช้กันเป็นที่รู้จักกันดีในภาษาไทยอยู่แล้วก็สามารถใช้ได้ตามเดิมต่อไป

ความสนใจน้อยมาก บทความหรือข้อเขียนใดๆ ที่มีอยู่ก็มักจะเป็นการศึกษาเฉพาะในแต่ละแหล่ง โดยส่วนใหญ่ล้วนให้ความสนใจไปยังพื้นที่ตอนบนของพม่า จากหลักฐานทางโบราณคดีและตำนานต่างๆ ฝ่ายพม่าที่มัวร์ และ ซาน วิน ได้ทำการศึกษานำไปสู่ความรู้ใหม่ว่า ซามปานะโก (Sampanago) หรือ จัมปานาคะ (Campānāga) ซึ่งหมายถึง “เมืองแห่งนาคา” นั้น ตั้งอยู่ห่างไปทางเหนือของเกาะตะมะ (Muttama, Martaban) 15 กิโลเมตร วัตถุประสงค์ฐานที่ค้นพบภายในเมืองและบริเวณโดยรอบสามารถกำหนดอายุอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ความสืบเนื่องของเมืองแห่งนี้เห็นได้จากชื่อสถานที่อันเป็นที่ตั้งของซามปานะโกกับเครือข่ายสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และแหล่งการค้าในบริเวณทางใต้ของแม่น้ำสาละวินที่สืบทอดกันมา 5 ชื่อ คือ เกาะตะมะ-ธัญญวดี (Muttama-Dhaṅyawaddy) ซามปานะโก-ละกุนบยิน (Sampanago-Lakunbyin) และพะอัน (Pa-an; Hpa-an) จากวัตถุประสงค์ฐานและการตั้งชื่อเมืองบริเวณลุ่มน้ำสาละวินทำให้มัวร์ และ ซาน วิน ไม่เห็นด้วยกับพามาเลา กัตแมนที่เสนอว่า เกาะตะมะเป็นสะพานเชื่อมโยงทางการค้าชายฝั่งระหว่างแม่น้ำสาละวินลงไปถึงคอคอดกระ ภายใต้การควบคุมของสุโขทัยและอยุธยาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 16 (Gutman 2011, 11) เพราะชุดข้อมูลทางโบราณคดีทั้งห้าเมืองล้วนอยู่ในระยะห่างกันเพียง 45 กิโลเมตร อย่างไรก็ตาม สำหรับยุคก่อนหน้านั้น ดูเหมือนว่ามัวร์ และ ซาน วิน พอใจที่จะเปรียบเทียบกลุ่มข้อมูลของตนดังกล่าวกับเครือข่ายการค้าทางทะเลและทาง ลำน้ำที่เชื่อมต่อไปยังลำปาง-แพร่ และอุทอง-นครปฐม-คูบัว อันเป็นเส้นทางแลกเปลี่ยนทางการค้าสำคัญระหว่างชายฝั่งพม่าตอนใต้ เข้าไปยังตอนในของแผ่นดินคือประเทศไทย ดังที่ธิดา สาระยาเคยเสนอไว้

(Saraya 1999, 46) มัวร์ และ ชาน วิน ยังย้ำว่าที่ตั้งอันเหมาะสมของ ชามปานะโกบนจุดบรรจบของแม่น้ำ 5 สาย คือ แม่น้ำสาละวิน (Thanlwin) อัตตะรัน (Attaran) ใจ้ (Jaing) โดงตะมี (Dontami) และ ไหล้งบเว (Hlaingbwe) ถือเป็นปัจจัยสำคัญทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้ชามปานะโกมีความสืบเนื่องต่อมา ยาวนานถึงปัจจุบัน

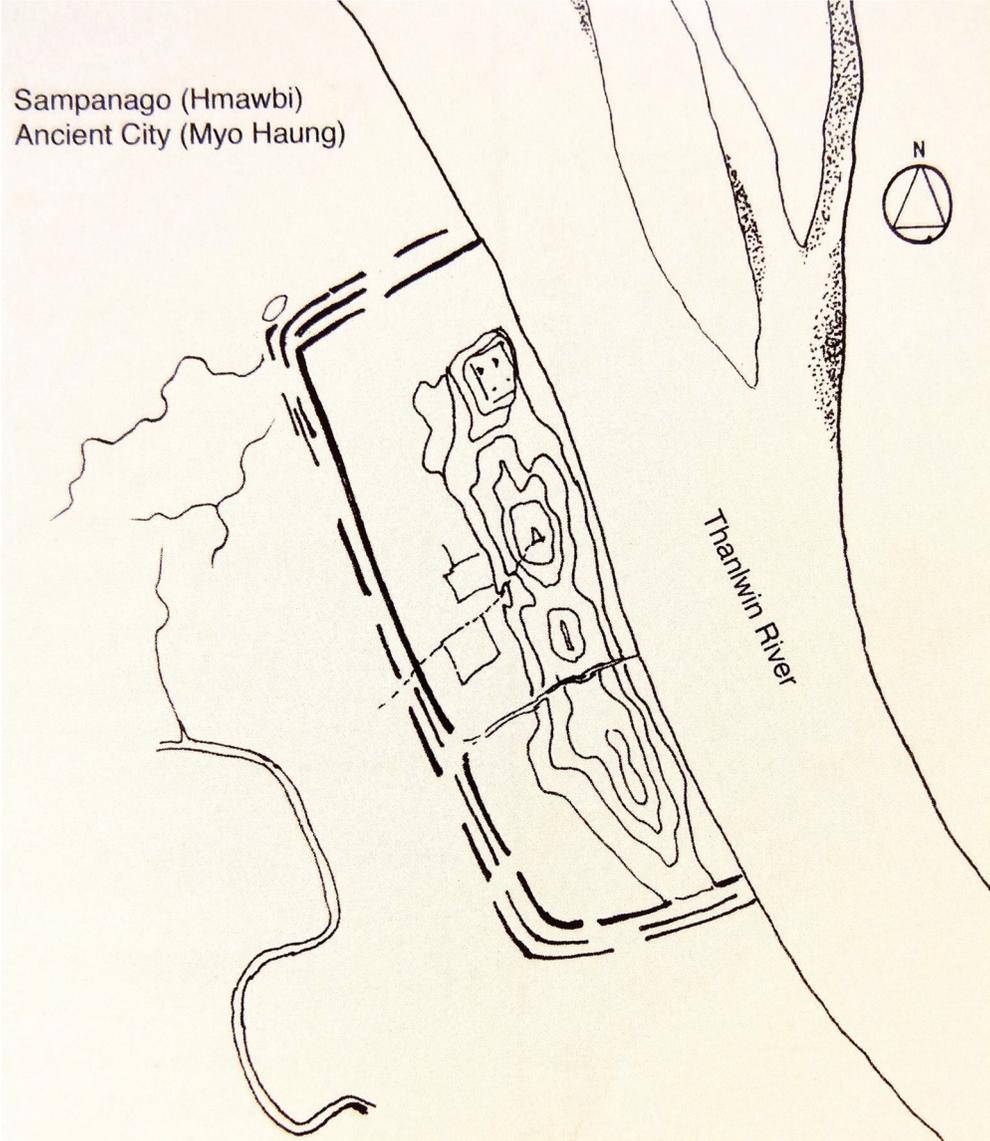
มัวร์ และ ชาน วิน ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับที่ตั้งของเมืองโบราณแห่งนี้ไว้ว่า ชามปานะโก (16°40'5.91"N, 97°35'46.90"E) ซึ่งคนในท้องถิ่นเรียกว่ามอปี (Hmawbi) เป็นเมืองที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวริมฝั่งแม่น้ำสาละวินในรัฐมอญ ห่างจาก สะเทิม (Thaton) ขึ้นไปทางเหนือ 38 กิโลเมตร และห่าง 22 กิโลเมตรจาก เมาะลำไยน์ (Mawlamyaing) หรือมะละหม่างทางใต้ ซึ่งเป็นศูนย์กลาง การปกครองของรัฐมอญ พื้นที่ส่วนใหญ่โดยรอบหนาแน่นไปด้วยป่าไม้และ ป่าไผ่ มีหมู่บ้านของชาวกะเหรี่ยงอยู่เชิงเขาด้านทิศตะวันตก การเดินทางไปยังชามปานะโกที่สะดวกที่สุดคือทางแม่น้ำสาละวิน โดยไปจากเมาะลำไยน์ ทางใต้ หรือจากศูนย์กลางการปกครองของรัฐกะเหรี่ยงคือพะอันซึ่งอยู่ห่างออกไปทางเหนือ 23 กิโลเมตร (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 แผนที่บริเวณสะเทิม เมาะตะมะ และชามปานะโก (Moore and San Win 2013)

ลักษณะผังเมืองขามปานะโกเห็นได้อย่างชัดเจนจากภาพร่างแผนที่ทางอากาศ ซึ่ง อ่าว มิน (Aung Myint 2542, 255-261) ได้ตีพิมพ์ไว้ใน Myanmar She-haung-mo-daw-mya (Myanmar Ancient Cities from Aerial Photos) แสดงให้เห็นผังเมืองเป็นแนวยาวจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือ-ตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีแม่น้ำสาละวินเป็นกำแพงเมืองด้านตะวันออก ขณะที่อีกสามด้านแสดงให้เห็นแนวกำแพงเมืองสามชั้น กว้าง 15-25 เมตร และสูง 2-4 เมตร โดยด้านทิศเหนือมีความยาววัดระยะได้ 620 เมตร ด้านทิศตะวันตก 2000 เมตร และด้านทิศใต้ 500 เมตร (ภาพที่ 3) หรือคิดเป็นพื้นที่ 126 เฮกแตร์² ค้นดินปรากฏร่องรอยการก่อสร้างด้วยศิลาแลงผสมกับอิฐขนาดใหญ่ อิฐหลายก้อนมีรอยปาดด้วยนิ้วมือ (Berliet 2011, 85; San Win 2530 and 2556) เช่นเดียวกับที่พบตามแหล่งโบราณสถานทั่วไปในอาณาบริเวณนี้ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความเก่าแก่ของแหล่งที่อยู่อาศัยยุคโบราณในช่วงหนึ่งพันปีแรกหลังคริสตกาล (Moore, 2007)

² 1,260,000 ตารางเมตร (1 เฮกแตร์ = 10,000 ตารางเมตร)

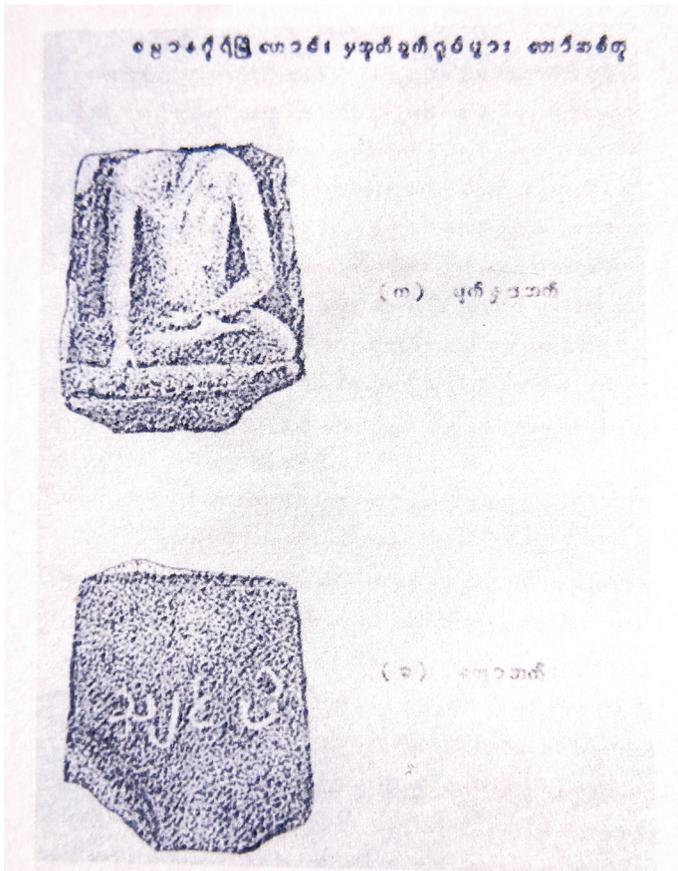
ภาพที่ 3 แผนผังเมืองชามปานะโกจากงานของอ่าว มิน (2542) (Moore and San Win 2013)

ลักษณะภูมิประเทศของชามปานะโกเป็นเนินหรือภูเขาเตี้ยๆ สูง 40 เมตรทอดยาวตามแม่น้ำสาละวิน จากการสำรวจพบว่ามีซากเจดีย์หรือสถูปหลงเหลืออยู่ 6 แห่ง โดยบริเวณตอนกลางของเนินที่ชาวบ้านเรียกว่า “พระราชวัง” เป็นที่ตั้งของเจดีย์ขนาดใหญ่ที่สุดคือเจดีย์ทัตต่อพยา (Dhat taw hpaya) (พระธาตุเจดีย์) ซึ่งได้รับการบูรณะไปแล้วเมื่อปี ค.ศ. 2000 (ภาพที่ 4) หลักฐานสำคัญที่พบจากซากเจดีย์อีกองค์ด้านทิศใต้ได้แก่พระพิมพ์ดินเผา (ภาพที่ 5) ด้านหน้าเป็นภาพพระพุทธรูปแสดงปางมารวิชัย พระเศียรหักชำรุด ด้านหลังมีจารึกว่า “Shyan Mi” (shan mi) ซึ่งอาจเป็นชื่อของพระสงฆ์ผู้สร้างพระพิมพ์องค์นี้ขึ้นจากการศึกษาจารึกดังกล่าวโดย เอ จ่อ และซอร์โต (Aye Kyaw 2514, 141-145; Shorto 1963) พบว่าเป็นอักษรมอญภาคกลาง กำหนดอายุได้ราว

ภาพที่ 4 เจดีย์ทัตต่อพยาบนเนินเขาพื้นที่ “พระราชวัง” กลางเมืองชามปานะโก (ภาพโดยผู้วิจารณ์)

คริสต์ศตวรรษที่ 15 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 17 มัวร์ และ ซาน วิน ยังกล่าวว่า พระพิมพ์ที่มีจารึกขึ้นเดียวที่พบนี้ มีลักษณะเช่นเดียวกับพระพิมพ์ที่ปรากฏ บนผนังถ้ำกอกูน (Kaw gun) เป็นจำนวนมาก สิ่งนี้ย่อมยืนยันถึงความสัมพันธ์ ของพื้นที่ทั้งสองคือเมืองโบราณขามป่านะโกและถ้ำกอกูนอย่างชัดเจน

ภาพที่ 5 พระพิมพ์จากขามป่านะโก (ขำรุด) ด้านหลังมีจารึก “Shan Mi” (shan mi) กำหนดอายุจากอักษรจารึกราวคริสต์ศตวรรษที่ 15-17 (San Win 2556)

จากรูปร่างผังเมืองและหลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบ มัวร์ และ ซาน วิน ยังชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชามปานะโกกับดินแดนโดยรอบและแหล่งโบราณคดีในภาคกลางของไทยอีกหลายแห่ง ดังเห็นได้จากรูปร่างของผังเมือง คูบัวและอุทงที่คล้ายคลึงกับชามปานะโก แม้ว่าเมืองทวารวดีทั้งสองแห่งจะไม่ได้อยู่ติดแม่น้ำ และพื้นที่ภายในเมืองมิได้เป็นเนินเขา (Saraya 1999, 61, 96-97) ลูกปัดที่พบบริเวณเชิงเขากลางเมืองชามปานะโกซึ่งมีทั้งลูกปัดทรงถัง เปียร์ยาวและทรงถังเปียร์สั้น ลูกปัดทรงกระบอกตัด ทั้งที่ทำด้วยกระดูกและหินกึ่งมีค่าจำพวกคาร์เนเลียน อาเกต และอำพัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกปัดทรงถังเปียร์ที่มีลายสีดำตรงกลาง ตอนปลายเป็นสีส้ม ลูกปัดเหล่านี้ล้วนเทียบเคียงได้กับลูกปัดพบที่อุทง (Saraya 1999, 99; Moore and Aung Myint 1993, fig. 58) ในทำนองเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างชามปานะโกกับแหล่งวัฒนธรรมทวารวดีที่บ้าน คูเมือง จังหวัดสิงห์บุรี ก็เห็นได้จากเศษภาชนะดินเผาแบบต่างๆ จากการขุดค้นทางโบราณคดีโดยผาสุข อินทรารุช (2528: figs 16, 17, 20) รวมทั้งรูปช้างดินเผามีลวดลายชิ้นหนึ่งสำรวจพบที่ชามปานะโก แต่มัวร์ และ ซาน วิน ก็ออกตัวว่าสำหรับช้างดินเผานั้นคงต้องมีการถกเถียงเรื่องการกำหนดอายุกันต่อไป ภาชนะที่ค่อนข้างสมบูรณ์บางใบพบที่ชามปานะโกก็สามารถเปรียบเทียบได้กับเครื่องถ้วยสุโขทัยหรืออยุธยาเตาบ้านบางปูน จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งกำหนดอายุอยู่ในช่วงเวลาเดียวกันคือ คริสต์ศตวรรษที่ 15 ภาชนะดินเผาเคลือบอีกแบบหนึ่งที่เรียกกันว่าไหมะตะบัน (Mataban jar) ซึ่งหมูนักเดินเรือนิยมใช้บรรจุอาหารและน้ำก็ค้นพบที่เมืองโบราณริมฝั่งแม่น้ำสาละวินแห่งนี้เช่นกัน

น่าสังเกตว่าไหเคลือบที่เรียกว่าไหมะตะบันนี้อาจมีความเชื่อมโยงกับ ชามปานะโกในแง่ของการเป็นแหล่งผลิตภาชนะดังกล่าว เพราะจากการค้นคว้าของพาเมลา กัตแมน (Gutman 2001, 109, n.1) พบว่า ชามปานะโกก็คือ เมืองกลศปุระ (Kalaśapura) หรือ “เมืองแห่งหม้อ” ซึ่งกล่าวถึงในจารึก ภาษาสันสกฤตค้นพบที่ศรีเกษตร อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 สิ่งนี้อาจ แสดงว่าชามปานะโกเคยเป็นเมืองท่าทางใต้ของปยูในยุคนั้น

มัวร์ และ ซาน วิน เสนอว่าชามปานะโกน่าจะเคยเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย เมืองโบราณที่มีกำแพงล้อมรอบ ซึ่งมีขอบข่ายออกไป 100 กิโลเมตรจาก ทางตะวันตกเฉียงเหนือถึงทางตะวันออกเฉียงใต้ระหว่างลุ่มแม่น้ำสะโตง (Sittaung) ถึงลุ่มน้ำสาละวิน โดยมีชามปานะโก สิ้นพยูจุน (Hsin Phyu Kyun) โดงหุ่่น (Don wun) และอีกหลายแหล่งเป็นตัวเชื่อมโยงการขนส่งทางน้ำ บางครั้งที่แนวกำแพงเมืองศิลาแลงก็สะท้อนถึงสภาพภูมิประเทศแบบดินแลง ซึ่งพบเห็นได้ทั่วทั้งอาณาบริเวณ รวมทั้งไจ้กะถา (Kyaikkatha) สะโตง และ กะเดกจี (Kadeikgyi) จากการเปรียบเทียบข้อมูลทางโบราณคดีกับบันทึก พงศาวดารต่างๆ มัวร์ และ ซาน วิน ยังชี้ให้เห็นว่าชามปานะโกคงมีอายุต่อมา จากสะเทิม และเป็นต้นกำเนิดของเมืองอุสสา-พะโค ดังเห็นได้จากขนาดของ เมืองชามปานะโก-ละกุนบยินที่ใหญ่กว่าเมืองอื่นๆ เช่น เมาะตะมะ และพะโค³

โดยการศึกษาประวัติศาสตร์จากชื่อเมือง มัวร์ และ ซาน วิน กล่าวว่า “ชามปานะโก” มีที่มาจากคำบาลี “sampa” พม่าออกเสียงว่า “thampa” ซึ่ง

³ สะเทิม 286 เฮกแตร์ / ชามปานะโก 126 เฮกแตร์ / พะโค (อุสสา-หงสาวดี) 120 เฮกแตร์ / เมาะตะมะ 97 เฮกแตร์

หมายถึงงูหลามหรืองูใหญ่ (ที่เราหมายถึงนาคาหรือนาค: ผู้วิจารณ์) ในบรรดาตำนานเกี่ยวกับเมืองชามปานะโกนั้นมียุ่สองเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงู คือเรื่องของนางพญามารดาของเจ้าชายธมาลา (Thamala) และวิมาลา (Wimala) ผู้ก่อตั้งเมืองพะโค (หงสาวดี) อีกเรื่องเกี่ยวกับธิดาพญานาคของเขมรที่เดินทางมายังพะโค อย่างไรก็ตามมัวร์ และ ซาน วิน ยังได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับตำนานดังกล่าวว่า อาจเกี่ยวข้องกับการสืบเชื้อสายทางฝ่ายหญิงของคนในท้องถิ่นหรือไม่ก็เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งเชื่อมโยงกับการให้ความเคารพในสัตว์ประเภทนี้

เอกสารโบราณของพม่ายังกล่าวถึงชื่อเมืองชามปานะโกด้วยคำมอญว่าละกุนบยิน (ละกุนคือลำพูน บยินคือแพร์) ดังปรากฏในพระราชโองการของพระเจ้าโบดอพยา (Bodawpaya) หรือพระเจ้าปดุง⁴ ในปี ค.ศ. 1783 และ ค.ศ. 1874 และด้วยเหตุที่ชื่อละกุนบยินนี้ยังถูกใช้เรียกตำบลหนึ่งใกล้ทะเล (Hlegu) ที่พะโค มัวร์ และ ซาน วิน จึงได้โยงไปสู่เหตุการณ์การอพยพหนีโรคระบาดคืออหิวาตกโรคของชาวมอญหรือกัญไชยมายังสะเทิมและพะโคในคริสต์ศตวรรษที่ 10 หรือ 11 ดังรายละเอียดปรากฏอยู่ในตำนานจามเทวีวงศ์ ซึ่งแต่งขึ้นโดยพระโพธิ์รังสีระหว่าง ค.ศ. 1410 และ ค.ศ. 1417

เห็นได้ชัดเจนว่าขณะที่มัวร์ และ ซาน วิน ตั้งข้อสังเกตถึงความคลุมเครือในเรื่องการอพยพมายังสะเทิมของชาวหรือกัญไชยตามที่กล่าวถึงในตำนานจามเทวีวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการหลบหนีกษัตริย์พุกามจากสะเทิมไปยังพะโค แต่

⁴ ครองราชย์ ค.ศ. 1782-1819 (ราชวงศ์คองบองของพม่า)

ทั้งสองคนกลับเห็นด้วยกับไมเคิล อ่อง-ทวิน ว่าการอพยพดังกล่าวคงมาจากพื้นที่แถบลำพูน ลำปาง และแพร่ ในภาคกลางตอนบนของประเทศไทย (Aung-Thwin 2005, 92) มัวร์ และ ซาน วิน ยังเสนอว่าเส้นทางการอพยพน่าจะมาข้ามแม่น้ำสาละวินที่ตะกวิน (Dakwin) ใกล้พะอัน เดินทางต่อมายังตอนบนของแม่น้ำบิลิน (Bilin) และหุบเขาลุ่มแม่น้ำยันซาลิน (Yanzalin) ซึ่งไหลมารวมกับแม่น้ำสาละวินใกล้เมียงกจีงู (Myaing-gyi-ngu) ตรงข้ามกับกามามาว (Kamamaung) ในรัฐกะเหรี่ยง ซึ่งประเด็นหลังนี้ดูขัดแย้งกับความเป็นจริงทางภูมิศาสตร์ ดังจะได้อภิปรายกันต่อไป

ชื่อเมืองละกุนบยินปรากฏขึ้นอีกครั้งในเอกสารพม่า Muttama 32 Myos Sittan (Account of the 32 Myos) ของเอ จ้อ (Aye Kyaw 2514, 141-145) เมื่อเขาแบ่งพื้นที่เมาะตะมะออกเป็นสองส่วนคือด้านตะวันตกและด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน โดยละกุนบยินถูกจัดอยู่ในกลุ่มเมืองด้านตะวันตก แต่ก็มีได้ระบุตำแหน่งที่ตั้งไว้ชัดเจน ในบทความชิ้นนี้มัวร์ และ ซาน วิน ยังให้ความสำคัญกับละกุนบยินในฐานะเมืองท่าสำคัญที่เชื่อมโยงการเดินทางระหว่างเมาะตะมะและเชียงใหม่ (ซิมเหม่) รวมทั้งพะโคในคริสต์ศตวรรษที่ 14 มัวร์ และ ซาน วิน กล่าวถึงเมืองละกุนบยินในประวัติศาสตร์มอญสมัยพระเจ้าบะญาอู (Banya-Oo) ที่ไทยเราเรียกว่าพญาอู⁵ พระราชบิดาของพระเจ้าราชาธิราช (Rajadhiraj) เมื่อพวกกบฏซออายิติต (Saw-ai-dit) และบอ-กะเร

⁵ ครองราชย์ ค.ศ. 1353-1385 (ราชวงศ์มอญที่สืบเชื้อพระวงศ์มาจากพระเจ้าวาระ (พระเจ้าฟ้ารั่ว) ครองราชย์ที่เมาะตะมะและหงสาวดี ตรงกับพม่าสมัยอังวะ) ผู้เขียนบทความกำหนดไว้ราว ค.ศ. 1348-1383

(Baw-kray) เข้ายึดเมืองโดงห่วนภายหลังที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ได้เพียงสามปี แต่ต่อมาพวกกบฏพ่ายแพ้จึงได้หนีไปหลบภัยที่เชียงใหม่ และได้กลับมาตีเมาะตะมะโดยการสนับสนุนของเชียงใหม่ แม้ว่าจะไม่สำเร็จแต่เมืองขนาดเล็กหลายแห่งบนเส้นทางไปสู่เมาะตะมะก็ถูกทำลายลงโดยพวกกบฏ รวมทั้งละกุนบยิน และโดงห่วน (Nai Pan Hla 2541, 48-49) อย่างไรก็ตามอีกสิบห้าปีต่อมาพระเจ้าบิญาอุก็ต้องเผชิญกับการกบฏอีกครั้งจากบยัต ตะบา (Brat Htaba) น่องเขย และพี่น้องอีกสามคน เมื่อพระองค์เสด็จออกจากเมาะตะมะเพื่อไปคล้องช้างเผือก หนึ่งในพวกกบฏก็คือเจ้าเมืองละกุนบยินหรือชามปานะโกนั่นเอง จากเหตุการณ์นี้ทำให้พระเจ้าบะญาอุจำต้องย้ายเมืองหลวงไปยังพะโค (หงสาวดี) ภายหลังมาในยุคเรืองอำนาจของราชวงศ์ตองอูเมาะตะมะก็ตกเป็นของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ (Tabinshwehti)⁶ (Kyaw Win 2551, 34-35) ซึ่งแน่นอนว่าเมืองละกุนบยินคงมีบทบาทสำคัญทางทหารในการตั้งรับพม่า เพราะอยู่ห่างจากเมาะตะมะไม่มากนัก

เมาะตะมะยังมีชื่อเรียกในอดีตอีกชื่อหนึ่งคือธัญญวดี (Dhaṅyawaddy) ซึ่งเป็นคำผสมระหว่างคำว่า “ธัญญะ” ซึ่งหมายถึงข้าว และ “วดี” หรือเมืองอันเป็นชื่อที่นิยมใช้กับเมืองที่อุดมสมบูรณ์เหมาะกับการเพาะปลูก เช่น เมืองธัญญวดีเมืองหลวงแห่งแรกของรัฐยะไข่ มัวร์ และ ซาน วิน ได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างธัญญวดีหรือเมาะตะมะกับกอกุน ซึ่งมีความสำคัญทางโบราณคดีและเป็นแหล่งสำคัญทางศาสนามากที่สุดแห่งหนึ่งในอาณาบริเวณนี้ อิฐที่มีรอยนิ้วมือ (ขนาด 46 x 41 x 5 เซนติเมตร) ซึ่งบันทึกระบุว่าค้นพบ

⁶ ครองราชย์ ค.ศ. 1531-1550 (ราชวงศ์ตองอูยุคต้น)

ที่ก่อกุณย่อมแสดงถึงความเก่าแก่ของแหล่งนี้ถอยไปถึงช่วงพันปีแรกหลัง คริสตกาล หลักฐานสนับสนุนแนวคิดนี้เห็นได้จากพระพิมพ์และประติมากรรม สลักศิลาในถ้ำก่อกุณเช่นเดียวกับการกำหนดอายุอักษรที่พบบนรูปศิลาดังกล่าว ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

ดูเหมือนว่ามัวร์ และ ซาน วิน จะเห็นด้วยกับทัน ตุน (Than Tun 2002, 23-24) ในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างแบบศิลปกรรมในถ้ำก่อกุณกับศิลปะ สุโขทัย ซึ่งกำหนดอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 13 ถึง 14 จากลักษณะของพระพิมพ์ ซึ่งมีทั้งแบบประทับนั่ง แสดงปางสมาธิ ทรงเครื่อง หรือแบบนั่งห้อยพระบาท นอกจากนี้ยังมีพระพิมพ์ปางไสยาสน์ในซุ้มลายพันธุ์พฤกษาแบบซุ้มโค้ง หรือแบบหน้าจั่ว รวมทั้งรูปกนิษฐ-กนิริ

ชื่อเมืองธัญญวดีอาจเกี่ยวข้องกับคำว่าดูว้อป (Du'wop) ซึ่งปรากฏในจารึก อักษรมอญโบราณ⁷ พบบนชายฉัตรของภาพสลักศิลาทรงเครื่องในถ้ำก่อกุณ ที่นักวิชาการยุคหนึ่งเรียกว่า “พระพุทธรูปชมพูปติ” (ชมพูปติ) (ภาพที่ 6 และ 7) หน่าย ปัน ละ นักวิชาการพม่าด้านภาษาโบราณเคยเสนอไว้ว่า “ดูว้อป” ในภาษามอญโบราณมาจากภาษาสันสกฤตว่า *dhānya* หรือภาษาบาลีว่า *dhañña* ที่ผนวกเข้ากับคำว่า *vati* ต่อมาคำแรกกลายเป็น “du” ขณะที่

⁷ จารึกตามคำแปลของ Nai Pan Hla (2007: 70) “This image of Lord Buddha, it was I, queen Muh Tah residing in the city of Du'wop who carved and made this Holy Buddha. Stone and clay Buddha situated either in this city or outside the kingdom were made by one together with my followers who were skilled in carving stone images. Many other teachers and craft men appear to carve Buddhas of stone!” (Moore and San Win 2013, 232)

คำหลังกลายคำเป็น “wop” (Nai Pan Hla 2007, 107-110) หน่าย ปั้น ละ ยังได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างขามปานะโก (จัมปานคร หรือ จัมปานาคะ) กับคูว็อบไว้ว่า ไม่พบหลักฐานชื่อเมืองคูว็อบในพงศาวดารมอญ ในขณะที่เมืองที่ตั้งอยู่ใกล้กอกูนที่สุดคือจัมปานคร (จัมปานาคะ) ซึ่งตั้งอยู่ทางเหนือของมะตะบันหรือเกาะตะมะ 5 ไมล์ หรือทางใต้ของถ้ำกอกูน 25 ไมล์ เป็นไปได้ว่าพระราชาินี (แห่ง) มุห์ตาทห์ (Muh tah) ที่จารึกกล่าวว่ามาสร้างพระพุทธรูป ชมพูพติศิลาในถ้ำกอกูนก็อาจมาจากเมืองเกาะตะมะซึ่งมีอีกชื่อหนึ่งว่าธัญญวดี หรือคูว็อบ มัวร์ และ ซาน วิน ยังกล่าวว่าหากถือตามข้อมูลของหน่าย ปั้น ละ ทั้งคูว็อบและขามปานะโก-ละกูนบยินก็คงมีอายุไม่เก่าไปกว่าคริสต์ศตวรรษที่ 10

ภาพที่ 6 ภาพสลักศิลาสำคัญ 3 ชิ้นตามคติพุทธศาสนาและศาสนายินดูในถ้ำกอกูน รัฐกะเหรี่ยง
(ภาพโดยผู้วิจารณ์)

ภาพที่ 7 ภาพสลักศิลาศิลปะปาละรูปการเสด็จลงจากดาวดึงส์ (ซำรุต) ซึ่งเดิมเคยเรียกว่าพระพุทธรูป
 ชมพูบดี กำหนดอายุจากตัวอักษรจารึกราวคริสต์ศตวรรษที่ 11 (ภาพโดยผู้วิจารณ์)

ปัจจุบันยังเป็นที่ถกเถียงกันในหมู่นักวิชาการถึงที่ตั้งของคูว็อบ กอร์ดอน ลูซ เห็นว่าคูว็อบตั้งอยู่ใกล้พะอันในรัฐกะเหรี่ยง (Luce 1953, 5; 1985) ไมเคิล อ่อง-ทวินได้รวมคูว็อบอยู่ในรายการเมืองสี่สิบแห่ง สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และแหล่งธรรมชาติในพม่าตอนใต้ ซึ่งล้วนกำหนดอายุอยู่ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึง 13 และเนื่องจากจารึกที่กอกูนนี้ไม่ได้ระบุปีที่สร้างจารึกขึ้น เขาจึงตั้งข้อสมมติฐานว่าราชินี (แห่ง) มุห์ตาห์ในจารึกคือพระนางชินสบู (Shin Saw Bu) ในคริสต์ศตวรรษที่ 15⁸ (Aung-Thwin 2005, 59 and Table 1) ซึ่งถ้าหากเป็นเช่นนั้นจริง การกำหนดอายุศิลปกรรมในถ้ำกอกูนราวศตวรรษที่ 13 ถึง 14 ของมัวร์ และ ซาน วิน ก็อาจต้องถอยลงมาอีกราวหนึ่งร้อยปี ประเด็นใหม่นี้ยังขัดแย้งกับการกำหนดอายุจากจารึกราชินีแห่งมุห์ตาห์ของลูซและซอร์โต ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในบทวิจารณ์

บทวิจารณ์

หนังสือเรื่อง Before Siam: Essays in Art and Archaeology เคยได้รับการรีวิวมาแล้วครั้งหนึ่งเมื่อไม่นานมานี้โดยนันทนา ชุติวงศ์ (Nandana Chutiwongs 2015) สำหรับบทความ “Sampanago: “City of Serpents” and Muttama (Martaban)” นันทนาได้ชี้ให้เห็นว่า เมืองซามปานะโกซึ่งมีผังรูปสี่เหลี่ยมแห่งนี้ทำให้เรานึกถึงแหล่งทวารวดีหลายแห่งในประเทศไทย เช่นเดียวกับเมืองโบราณที่มีกำแพงล้อมรอบแห่งอื่นๆ ที่พบในรัฐมอญของประเทศพม่า อย่างไรก็ตามหลักฐานทางโบราณคดีบางอย่างที่พบเช่นอิฐที่มีรอยแปด

⁸ ครองราชย์ ค.ศ. 1453-1460 (ราชวงศ์มอญ ตรงกับพม่าสมัยอังวะ)

ด้วยนิ้วมือและลูกบิดซึ่งยังไม่สามารถกำหนดอายุได้เหล่านี้ ควรจะต้องมีการศึกษาในรายละเอียดกันต่อไป ดูเหมือนว่านันทนาจะไม่มีความเห็นขัดแย้งเรื่องการกำหนดอายุของเมืองนี้ให้อยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 7-18 หากกลับย้าถึงความสำคัญของตำนานพื้นบ้านชามปานะโกที่ย้อนไปถึงครั้งพุทธกาล และอีกเรื่องหนึ่งที่กล่าวถึงธิดาพญานาคจากเขมรที่อพยพมา ซึ่งสิ่งนี้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ทั้งทางด้านวัฒนธรรมและด้านการเมืองกับนครหริภุญไชยของพระนางจามเทวีในประเทศไทย

ในกรณีของวัฒนธรรมอริยยุคแรกเริ่มในพม่านั้น อลิซาเบธ เอช. มัวร์ และนักวิชาการพม่าล้วนลงความเห็นตรงกันว่า เมืองที่มีกำแพงอิฐล้อมรอบนั้นถือได้ว่าเข้าสู่ยุคของการรับวัฒนธรรมอินเดียแล้วทั้งสิ้น (Moore 2007) ในบทความภาษาพม่าเรื่อง “Ancient Cities in Myanmar” ออง มິ้น (Aung Myint, 2542) ระบุว่ามีการค้นพบอิฐที่มีรอยปาดด้วยนิ้วมือในเมืองโบราณต่างๆ ในพม่าตอนบนเช่นกัน อาทิ ศรีเกษตร (Sriksetra) เปี้ยตะโน (Beikthano) (วิชญ์) ไมมอ (Maingmaw) ตะโก่ง (Thegon) ใจี้กะถา (Kyaikkatha) และต่าวตวินจี (Taungdwingyi) เป็นต้น น่าสังเกตว่าคำว่าอิฐที่เผาแล้วในภาษาพม่าเองคือ *ūt* ก็มีที่มาจากคำในภาษาอินโด-อารยัน และคำพม่าโบราณดังกล่าวก็มาจากมอญอีกทีหนึ่ง มัวร์ได้ตั้งสมมติฐานไว้ว่าอิฐซึ่งมีรอยปาดด้วยนิ้วมือนั้นอาจเป็นลักษณะของการบ่งบอกถึงหมู่บ้านหรือกลุ่มคนที่ปั้นอิฐในแต่ละหมู่บ้านเหมือนเป็นการลงทะเบียนอิฐระหว่างหมู่บ้านหนึ่งกับอีกหมู่บ้านหนึ่งให้เห็นได้แตกต่างกันชัดเจน ระบบการแบ่งงานเช่นนี้สามารถพัฒนาร่วมกันไปสู่การสร้างสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่เช่นกำแพงเมือง ซึ่งแต่ละหมู่บ้านถูกกะเกณฑ์ให้ปั้นอิฐตามจำนวนที่ถูกสั่งมา (Moore 2012, 149)

อย่างไรก็ตาม สำหรับบทความชิ้นนี้ผู้อ่านคงต้องใช้ความพยายามพอสมควรในการติดตาม ทำความเข้าใจ และลำดับเรื่องราวในแต่ละตอน อีกทั้งประเด็นคำถามหลักในบทความก็เป็นปัญหาที่ยังไม่มีข้อสรุปชัดเจน อย่างน้อยก็ในขณะที่ยังมีบทความเรื่องนี้ถูกเขียนขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นศึกษาที่ผู้เขียนเรียกว่า “ความแตกต่างและความผันผวนระหว่างกลุ่มแหล่งโบราณคดีในบริเวณภาคใต้ของพม่า” ซึ่งยังไม่ค่อยมีผู้สนใจศึกษาเท่าที่ควร หรือหากจะมีก็มักจะเป็นการศึกษาแต่ละแห่งแยกจากกัน ไม่สามารถมองเห็นเป็นภาพรวมได้ เห็นได้จากเอกสารต่างๆ ทั้งของนักวิชาการพม่าและนักวิชาการตะวันตกที่มีวัวร์ และ ซาน วิน ใช้เป็นข้อมูล ความยากของการเขียนบทความชิ้นนี้ยังสะท้อนให้เห็นได้จากข้อสรุปของออง-ทวินที่มีวัวร์ และ ซาน วิน ยกมากล่าวไว้ในท้ายบทความว่า “ในขณะที่มีปัญหามากมายในการร่างภาพความสัมพันธ์ระหว่าง สะเทิม เมาะตะมะ และพะโคหรือหงสาวดี เนื่องจากมีลักษณะภูมิประเทศที่สลับซับซ้อน การค้นหาความสัมพันธ์ของกอกูน และวิงกะ (Winka) กับ ซามปานะโกก็ดูเป็นเรื่องที่ยากยิ่งขึ้นไปอีก” (Aung-Thwin 2005, 79-103)

ถึงกระนั้นก็อาจถือได้ว่ามีวัวร์ และ ซาน วิน ประสบความสำเร็จในการสร้างภาพของอาณาบริเวณภาคใต้ของพม่าขึ้นมาใหม่ในมุมมองที่เราไม่เคยเห็นมาก่อน จากยุคแรกเริ่มรับวัฒนธรรมจากอินเดียจนถึงยุคนครรัฐมอญและพม่าราวคริสต์ศตวรรษที่ 7-18 โดยมีการโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐทั้งในดินแดนพม่าเองและในฝั่งไทยผ่านเมืองโบราณต่างๆ ซึ่งบางเมืองก็มีชื่อเรียกขานในพงศาวดารหรือเอกสารราชการแตกต่างกันไป เช่น เมาะตะมะ-ธัญญวดี และซามปานะโกซึ่งในพระบรมราชโองการของพระเจ้าโบต่อพยาหรือพระเจ้าปดุงในปี ค.ศ. 1783 และ ค.ศ. 1874 เรียกว่าละกุนบยิน อันหมายถึง

ลำพูนและแพร่

แม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐมอญกับล้านนาจะเป็นที่รับรู้กันดีอยู่แล้วดังปรากฏในตำนานจามเทวีวงศ์ แต่จากการศึกษาหลักฐานพม่าที่หลากหลายในบทความชิ้นนี้ ได้เผยให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และการช่วงชิงอำนาจระหว่างมอญและพม่าโดยมีล้านนาเข้าไปเกี่ยวข้อง เช่นกรณีการกบฏสมัยพระเจ้าบะญูพระราชบิดาของพระเจ้าราชาธิราช ดังที่ หน่าย ปัน ละ กล่าว ว่าพวกกบฏได้หนีไปยังเชียงใหม่ และกลับมาตีเมาะตะมะโดยการสนับสนุนของเชียงใหม่ (ตรงกับสมัยของพญาผายู⁹ และพญาเกีอนา¹⁰) ชามปานะโกหรือ ละกุนบยินและเมืองเล็กเมืองน้อยบนเส้นทางเดินทัพไปสู่เมาะตะมะก็คงเสียหายไม่น้อย อย่างไรก็ตามจากการตรวจสอบกับตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (Wyatt and Aroonrut 1998) เรายังไม่พบเรื่องที่เชียงใหม่ให้การสนับสนุนกบฏมอญกลับมาตีเมาะตะมะ ประเด็นนี้คงจะต้องมีการตรวจสอบค้นคว้ากันต่อไปจากเอกสารทั้งสองฝ่าย

ดังกล่าวมาแล้วว่ามัวร์ และ ซาน วิน ให้ความสำคัญกับชามปานะโกหรือ ละกุนบยินในฐานะเมืองท่าสำคัญบนเส้นทางติดต่อระหว่างพะโค เมาะตะมะ หรือมะตะบัน และเชียงใหม่ นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษ ที่ 14 ดูเหมือนว่าข้อมูลในเอกสารด้านศาสนาของล้านนาหลายฉบับจะสนับสนุนประเด็นดังกล่าว เช่น

⁹ ครองราชย์ ค.ศ. 1345-1367 ตามตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หรือ ค.ศ. 1337-1355 ตามชินกาลมาลีปกรณ์ (Penth 2004)

¹⁰ ครองราชย์ ค.ศ. 1367-1388 ตามตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หรือ ค.ศ. 1355-1385 ตามชินกาลมาลีปกรณ์ (Penth 2004)

ชินกาลมาลีปกรณ์ (แสง 2510) กล่าวว่าพระมหาธรรมคัมภีร์และพระมหาเมตังกรผู้ก่อตั้งนิกายวัดป่าแดงเชียงใหม่ลงเรือที่เกาะตะมะไปยั้งลังกาในปี ค.ศ. 1423 พระสุนทรผู้ก่อตั้งนิกายวัดสวนดอกที่เชียงใหม่ในสมัยพญาแก้วนั้นก็เคยเดินทางจากสุโขทัยไปบวชถึงสองครั้งในสำนักพระอุทุมพรมหาสामीที่รัมมะนะประเทศ ซึ่งนักวิชาการไทยรุ่นแรกๆ เห็นตรงกันว่าเป็นเกาะตะมะ¹¹ ขณะที่ในตำนานมูลศาสนาบอกว่าสำนักของพระอุทุมพรมหาสामीอยู่ที่เมืองพันหรือเมืองพันธัญญ์ในตำนานวัดป่าแดง ซึ่งบำเพ็ญ ระเบียบ ผู้ปริวรรตเห็นว่าเป็นมะตะบัน (บำเพ็ญ 2538, 4 และเชิงอรรถ 14) ในทำทองเดียวกัน ฮันส์ เพนธ์ก็กล่าวว่าสำนักอริยวาสีของพระอุทุมพรมหาสामीนั้นตั้งอยู่ที่มะตะบัน (Penth 2004, 71) อย่างไรก็ตามไม่มีเอกสารฉบับใดที่กล่าวถึงเมืองชามปานะโกละกุนบยินเลยแม้แต่แห่งเดียว

ในประเด็นเส้นทางติดต่อระหว่างไทยกับพม่า ไม่ทราบว่าจะด้วยเหตุใดเส้นทางที่มัวร์ และ ซาน วิน เสนอไว้ คือ “ข้ามแม่น้ำสาละวินที่ตะกวินใกล้พะอัน เดินทางต่อมายังตอนบนของแม่น้ำบิลินและลุ่มแม่น้ำยันชาลิน ซึ่งไหลมาบรรจบกับแม่น้ำสาละวินใกล้เมี่ยงจึงตรงข้ามกับกามามาวในรัฐกะเหรี่ยง” กลับคลาดเคลื่อนไปจากสิ่งที่ควรจะเป็นนั่นคือ เส้นทางนี้จะต้องข้ามแม่น้ำสาละวินที่ตะกวินซึ่งตั้งอยู่บริเวณชายแดนไทย-พม่า ตรงข้ามกับอำเภอแม่สะเรียง¹² เพื่อ

¹¹ แสง มนวิฑูร ผู้แปลชินกาลมาลีปกรณ์ (2510: 109) เห็นด้วยกับพระยาประชาภิจักรจักร (ชุ่ม บุนนาค) ผู้แต่งพงศาวดารโยนก (2516) ว่ารัมมะนะประเทศคือเกาะตะมะ

¹² ตะกวินเห็นหนึ่งในท่าแห่งตามลำน้ำสาละวินที่จะมีการสร้างเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเพื่อขายให้กับไทย เขื่อนตะกวินอยู่ในรัฐกะเหรี่ยง ตรงข้ามกับจังหวัดแม่ฮ่องสอน จะมีกำลังการผลิต 792 เมกะวัตต์ (792MW) เมื่อสร้างเสร็จ (http://www.burmariversnetwork.org/index.php?option=com_content&view=article&id=66&Itemid=81)

มุ่งไปผาปูน (Hpapun; Papun) ซึ่งเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ตะกวินจึงอยู่ใกล้ผาปูนไม่ใช่พะออัน (Hpa-an) เมืองศูนย์กลางของรัฐกะเหรี่ยง (ภาพที่ 8) อันที่จริงจากแผนที่จะเห็นว่าผาปูนนั้นตั้งอยู่บนลุ่มแม่น้ำยันซาลิน (Yanzalin หรือ Yunzalin) ตอนบนอยู่แล้ว จึงมีข้อสงสัยว่าทำไมไม่ล่องลงมาตามเส้นทางลุ่มแม่น้ำยันซาลินเลย อาจเป็นไปได้หรือไม่ว่าแม่น้ำยันซาลินตอนบนนั้นแคบและคดเคี้ยวกว่าแม่น้ำบิลิน จึงไม่สะดวกต่อการเดินทางเท่าไรนัก

ก่อนหน้าบทความชิ้นนี้ของมัวร์ และ ซาน วิน มีการศึกษาและพบว่าเส้นทางนี้เป็นที่รู้จักของคนล้านนามายาวนาน และผาปูนก็คงจะเป็นด่านชายแดนสำคัญมาโดยตลอด ในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่านักบวชพม่า (ซีมาน) ผู้รับจ้างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา มาออกอุบายให้พญาติโลกราชทำลายต้นไม้ศรีเมืองเชียงใหม่ ได้เดินทางจากเมืองพุกาม หงสาวดี มายังเชียงใหม่โดยผ่านทางผาปูน (Muang Thrang) (Wyatt and Aroonrut 1998, 97) ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 โคลงเรื่องมังทรารบเชียงใหม่ก็กล่าวถึงกองทัพของ “มังตรา” หรือพระเจ้าสุทโธธรรมราชา (สิงฆะ 2522, (4)) กวาดต้อนเชลยเชียงใหม่ข้ามแม่น้ำสาละวิน (น้ำแม่คง) ผ่านผาปูน (เมืองทราง) ไปยังหงสาวดี โดยใช้เวลาราวสามเดือน (Sooksawasdi 2013, 152) น่าเสียดายที่เอกสารทั้งสองฉบับไม่มีรายละเอียดเส้นทางการเดินทางภายในพม่าเลย ในที่นี้จึงอาจสันนิษฐานได้แต่เพียงว่าเส้นทางจากผาปูนคงจะมุ่งลงใต้ไปยังเมืองบิลินในลุ่มแม่น้ำบิลินตอนล่าง แล้ววกขึ้นเหนือสู่หงสาวดีโดยไม่ต้องผ่านสะเทิมและเมาะตะมะ (ดูภาพที่ 8)

มีข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับชื่อเมืองชามปานะโกในพระบรมราชโองการของพระเจ้าปดุงที่ใช้คำว่าละกุนบยินในภาษามอญ เพราะแม่ดูเหมือนว่าคำคำนี้จะสะท้อนภาพความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองล้านนากับมอญ-พม่าในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ได้อย่างชัดเจน (จากความหมายที่แปลว่าลำพูนและแพร่) แต่จากการได้ร่วมสำรวจชุมชนชาวไทยในจังหวัดเมียวดีกับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่เมื่อไม่นานมานี้ ชาวบ้านต่างให้ข้อมูลว่าพวกเขาเป็นคนไทยเหนือที่เข้ามาตั้ง เมียวดีในยุคอาณานิคม ภายหลังจากที่อังกฤษตั้งเมืองเมะล่ายีนเป็นศูนย์กลางการปกครองและการค้าของภาคใต้แล้ว ต่อมามีการติดต่อค้าขายวัวควายกับไทยผ่านทางด่านแม่สอด-เมียวดี ครั้งนั้นคงมีชาวลำพูน ลำปาง และแพร่ที่อพยพเข้ามาตามเส้นทางค้าขายเส้นนี้ บางกลุ่มก็ตั้งรกรากอยู่ไม่ไกลจากตัวเมือง เมียวดี เช่น บ้านห้วยสำน บ้านแม่แปบ บ้านปากกาน เป็นต้น (ดูรายละเอียดได้ใน พระนคร 2559, 18-19) ชุมชนไทยบ้านเด้าปะลานที่กอกาเร็ก เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเข้ามาค้าขายวัวควายในบริเวณนี้ ก่อนที่พื้นที่ดังกล่าวจะถูกกำหนดให้อยู่ในเขตแดนของประเทศพม่าภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง จากการเปลี่ยนมาใช้แม่น้ำเมยเป็นเส้นแบ่งเขตแดน

อนึ่ง ประเสริฐ วัฒน (2541, 292) เคยระบุถึงเส้นทางค้าขายระหว่างสุโขทัยกับพม่าที่ใช้กันมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยอ้างถึงแผนที่ซึ่งกงสุลอังกฤษรายงานไปยังลอนดอนในสมัยนั้นว่า การเดินทางระหว่างระแหง (เชียงทอง) ไปยังเมะตะมะที่นิยมใช้กันเส้นทางหนึ่งคือเส้นทางผ่านแม่สอดแล้วล่องไปตามแม่น้ำกะแยง ไม่ต้องสงสัยเลยว่าแม่น้ำกะแยงในที่นี้ก็คือแม่น้ำใจ (Gyain) ที่จะไหลไปลงแม่น้ำสาละวินใกล้เมืองเมะตะมะ

และมะละແหม່ງ โดยมีต้นน้ำมาจากแม่น้ำโล้งบเว (Hlaingbwe) และแม่น้ำ
ห่าวตะยอ (Haungtayaw) ซึ่งคนไทยออกเสียงภาษาพม่าตามตัวสะกดภาษา
อังกฤษ Gyaing จึงกลายเป็น “แม่น้ำกะแยง” เป็นไปได้ว่าการติดต่อค้าขาย
ระหว่างไทยกับหัวเมืองมอญในยุคนานานิคมอังกฤษ หรือแม้แต่ในยุคโบราณ
พ่อค้า นักเดินทาง และพระสงฆ์ส่วนหนึ่งคงใช้เส้นทางนี้เช่นกัน

บทความของมัวร์ และ ซาน วิน ชี้นี้ยังได้เสนอประเด็นความสัมพันธ์ทาง
ศิลปกรรมระหว่างมอญที่ก่อกวนกับสุโขทัยราวคริสต์ศตวรรษที่ 13 - 14 ไว้
อย่างน่าสนใจ ดังเห็นได้จากลักษณะของพระพิมพ์ซึ่งมีทั้งแบบประทับนั่ง
แสดงปางสมาธิ ทรงเครื่อง หรือแบบนั่งห้อยพระบาท นอกจากนี้ยังมีพระพิมพ์
ปางไสยาสน์ในกรอบหรือซุ้มลายพันธุ์พฤกษาแบบซุ้มโค้งหรือแบบหน้าจั่ว
ขณะที่พระพิมพ์ที่มีจารึกด้านหลังกำหนดอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 ถึง
คริสต์ศตวรรษที่ 17 ค้นพบจากซากเจดีย์ด้านทิศใต้ของชามปานะโกดังก่อ
มาแล้ว ก็ยืนยันถึงความสัมพันธ์ระหว่างชามปานะโกและถ้ำกอกวน

บทความชิ้นหนึ่งของกัตแมน คือ “A Burma origin for the Sukhothai
walking Buddha” ได้เปิดประเด็นใหม่เกี่ยวกับอิทธิพลทางศิลปะระหว่าง
กอกวนที่มีต่อสุโขทัย จากการตีความทางประติมานวิทยาของพระพุทธรูปปางเสด็จ
ลงจากดาวดึงส์ในถ้ำกอกวนซึ่งเคยเรียกกันว่าพระพุทธรูปชมพูปติ (ดูภาพที่ 7)
เพราะมีลักษณะทรงเครื่อง อันเป็นประติมากรรมศิลปะแบบศิลปะปาละหนึ่งใน
สามองค์ที่นับเป็นหลักฐานสำคัญของพุทธศาสนamahayanและศาสนาฮินดู
ซึ่งแพร่เข้ามาในบริเวณภาคใต้ของพม่ายุคแรกๆ กับภาพพระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงจาก
ดาวดึงส์ปูนปั้นที่วัดตระพังทองกลางซึ่งปรากฏในปางลีลาเป็นครั้งแรกในปลาย
คริสต์ศตวรรษที่ 14 พระสงฆ์สุโขทัยอาจคุ้นเคยกับภาพสลักในถ้ำกอกวน

ดังกล่าวระหว่างที่เดินทางมาบวชเรียนยังสำนักพระอุทุมพรที่เมืองพันหรือ
เมาะตะมะ (Gutman 2002, 35-43)

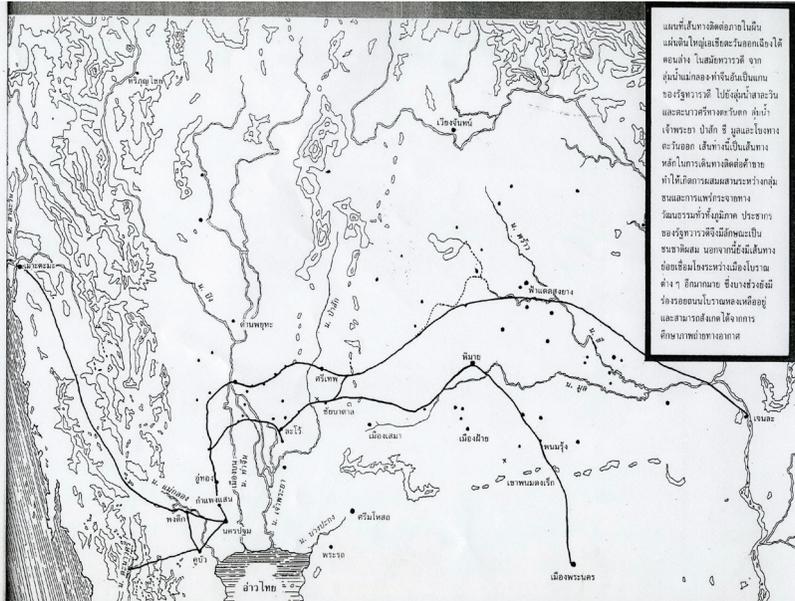
สำหรับพระพุทธรูปศิลาปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ในถ้ำกอนดังกล่าว กัตแมน
ให้รายละเอียดไม่ต่างไปจากมัวร์เท่าไรนัก โดยกล่าวถึงจารึกมอญโบราณ
จำนวน 23 บรรทัดบนจิวรใต้พระกรซ้าย และอีกสองสามบรรทัดบนจิวรใต้
พระกรขวา กำหนดอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 10 หรือ 11 (ดูคำแปลจารึกใน
เชิงอรรถที่ 7) ซึ่งลูซและซอร์โตเห็นว่าควรจะเป็นคริสต์ศตวรรษที่ 11 เนื้อหา
กล่าวถึงราชินีแห่งมูห์ต่าห์มะ (*Muhtahma*) (หรือ *Muh Tah* ตามคำอ่านของ
หน่วย ปัน ละ) ซึ่งอาศัยอยู่ที่คูว็อบ ลูซให้ข้อสังเกตในขณะนั้นว่าการอ่าน
และตีความยังไม่แน่นอนนัก อย่างไรก็ตามเขาได้เสนอว่ามูห์ต่าห์มะหมายถึง
มะตะบันหรือมัตมะ (*Matma*) ในภาษามอญโบราณ ตรงกันกับที่หน่วย
ปัน ละ ตีความคำว่าคูว็อบในจารึกว่ามาจากคำว่าธัญญวดี ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่ง
ของเมืองเมาะตะมะ ประเด็นที่น่าสังเกตในที่นี้คือหากถือตามการกำหนดอายุ
จารึกดังกล่าว เจ้าหญิงมูห์ต่าห์หรือเจ้าหญิงแห่งเมาะตะมะผู้สร้างจารึกบน
พระพุทธรูปศิลาในถ้ำกอนก็ไม่น่าจะเป็นพระนางชินسوبุในคริสต์ศตวรรษ
ที่ 15 ตามข้อเสนอของอ่อง-ทวินไปได้ เพราะมีอายุต่างกันถึงสี่ร้อยปี

ดูเหมือนว่าในบทความชิ้นนี้กัตแมนพอใจที่จะใช้มิติทางเศรษฐศาสตร์ของเดวิด
เค. ไวแอตต์ (Wyatt 2001) มาตีความความเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์ใน
ภาคใต้ของพม่า ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับไทยโดยตรง กัตแมนกล่าวว่าการกระทบ
ทางด้านศิลปะทางใต้ของพม่าซึ่งส่งผลต่อศิลปะสุโขทัยมีที่มาจากเส้นทางการ
ค้าชายฝั่งทะเลในแนวตะวันตก-ตะวันออก ก่อให้เกิดเส้นทางการ
ค้าชายระหว่างอ่าวไทยและอ่าวมะตะบัน ซึ่งการเดินทางเรือชายฝั่งอ่าว

มะตะบันจากแหลมมลายูไปยังอินเดียและลังกา เริ่มมั่นคงขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ข้อสนับสนุนในเรื่องนี้เห็นได้จากการที่กองเรือโจฬะอันเกรียงไกร เริ่มถอนตัวออกจากชายฝั่งแถบนี้ในคริสต์ศตวรรษที่ 12 บันทึกทางศาสนาของพระสงฆ์ลัทธิยานา เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์และตำนานมูลศาสนาก็กล่าวถึงการเดินทางผ่านเส้นทางนี้อยู่บ่อยๆ ดังที่กัตแมนได้กล่าวถึงเส้นทางติดต่อระหว่างคนมอญในภาคใต้ของพม่าและคนไทยในขณะนั้นว่ามีอยู่ 3 เส้นทาง คือ เส้นทางน้ำระหว่างมะตะบันและหริภุญไชย เส้นทางจากอ่าวมะตะบันผ่านตากและแม่สอด (ซึ่งสามารถมุ่งไปยังสุโขทัยได้สะดวกที่สุด: ผู้วิจารณ์) และเส้นทางด่านเจดีย์สามองค์ผ่านไปยังกาญจนบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี (Gutman 2002, 38)

อันที่จริงแนวความคิดเรื่องเส้นทางการค้าภายในระหว่างฝั่งทะเลตะวันตกเข้าไปยังดินแดนตอนในระหว่างอ่าวมะตะบันและอ่าวไทยนั้นก็มีการกล่าวถึงมาบ้างแล้ว หากเป็นแนวคิดในเชิงการแลกรับปรับเปลี่ยน (Syncretism) วัฒนธรรมจากภายนอกให้เข้ากันได้ดีกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ธิดา สาระยา (2532, 30) ได้กล่าวถึงเส้นทางการค้าชายฝั่งอันดามันผ่านไปทางภาคใต้ของพม่า ซึ่งส่งผลต่อการขยายตัวของวัฒนธรรมทวารวดีแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยโดยตรง บนพื้นฐานร่วมกันของวัฒนธรรมพุทธศาสนาที่แพร่มาจากอินเดีย ดังปรากฏหลักฐานเส้นทางในสมัยทวารวดีจากลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีนซึ่งธิดาเชื่อว่าเป็นแกนของรัฐทวารวดี ไปยังลุ่มแม่น้ำสาละวินและตะนาวศรีทางตะวันตก และลุ่มน้ำเจ้าพระยา ป่าสัก ซี มูล และโขงทางตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งสามารถเชื่อมโยงต่อไปยังเจนละและเมืองพระนคร อันเป็นเส้นทางหลักในการเดินทางติดต่อค้าขาย (ภาพที่ 9) แต่ประเด็นสำคัญที่ธิดาพยายามชี้ให้เห็นคือรัฐทวารวดีมิได้มีลักษณะศูนย์รวมอำนาจแบบอาณาจักรอย่างที่นักวิชาการตะวันตก

รุ่นแรกๆ มักกล่าวถึงกัน และก็มีไพร่รัฐที่ประชากรเป็นชนชาติมอญเสียทั้งหมด แม้ว่าจารึกทวารวดีที่พบส่วนหนึ่งจะเป็นภาษามอญก็ตาม หากประชากรของรัฐทวารวดีน่าจะเป็นชนชาติผสมระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ที่มีลักษณะร่วมกันทางสังคม หรือมีลักษณะเป็นเครือข่ายทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม บนพื้นฐานทางพุทธศาสนาจากอินเดียเช่นเดียวกัน จนอาจกล่าวได้ว่ารัฐ (ศรี) ทวารวดีเป็นคำตอบให้กับสัมพันธภาพระหว่างกระบวนการแพร่อารยธรรมอินเดีย (Indianization) จากภายนอก คู่ไปกับการเลือกรับ ปรับ แปล ความหมายให้เข้ากับเอกลักษณ์ของท้องถิ่น (Localization) (ธิตา 2532, 23)

ภาพที่ 9 แผนที่เส้นทางติดต่อภายในผืนแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนล่าง (ธิตา 2532) อย่างไรก็ตาม เมืองเมาะตะมะในแผนที่นี้ควรตั้งอยู่ฝั่งเหนือของปากแม่น้ำสาละวิน

13 ตรงกับสมัยอังวะและตองอูของพม่า

อย่างไรก็ตามในกรณีของประติมากรรมในถ้ำกอกอน นักวิชาการพม่าเองก็มิได้เห็นด้วยกับทฤษฎีความสัมพันธ์ทางศิลปกรรมระหว่างกอกอนกับสุโขทัยไปเสียทั้งหมด ดังเช่น นัน ลาย ศิษย์ของอู ทุน อ่อง เซง (U Tun Aung Chain) นักประวัติศาสตร์คนสำคัญแห่งมหาวิทยาลัยย่างกุ้ง กล่าวสรุปไว้อย่างหนักแน่นในงานค้นคว้าชิ้นหนึ่งของเขาคือ Sacred Kawgun Cave: A Historical Mon Buddhist Monument ว่าเขาไม่เห็นด้วยกับรายงานของนักโบราณคดีพม่าใน The Archaeological Report of 1957-1958 ที่กล่าวว่ารูปเคารพในถ้ำกอกอนมีลักษณะทางประติมานวิทยาใกล้เคียงกับศิลปะสุโขทัย เพราะศิลปะสุโขทัย ค่อนข้างจะแตกต่างไปจากที่พบในถ้ำกอกอน ในทางตรงกันข้ามนัน ลาย เสนอว่าศิลปกรรมในถ้ำกอกอนอาจจัดเป็นพุทธศิลป์ในกลุ่มแม่น้ำอิรวดีที่ได้อิทธิพลมาจากพุทธศิลป์มอญ และพระพิมพ์จำนวนมากมายบนผนังถ้ำกอกอนก็เป็นของมอญในระหว่างศตวรรษที่ 13-15¹³ หากใช้พระพิมพ์ของสุโขทัยไม่ (Nan Hlaing 2013, 72) น่าสังเกตว่าขณะที่นัน ลาย ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดเปรียบเทียบระหว่างศิลปกรรมที่กอกอนกับสุโขทัย แต่ข้อเสนอใหม่ของกัตแมนดังกล่าวมาแล้วกลับเห็นว่าศิลปกรรมจากกอกอนต่างหากที่เป็นแรงบันดาลใจให้แก่ปางลีลาของพระพุทธรูปสุโขทัยหมวดใหญ่

กล่าวโดยสรุป ดูเหมือนว่าบทความเรื่อง “Sampanago: “City of Serpents” and Muttama (Martaban)” ของอลิซาเบธ มัวร์ และ ซาน วิน สามารถตอบโจทย์ประเด็นปัญหาการปรากฏตัวขึ้นของวัตถุวัฒนธรรมแบบอินเดียนบนดินแดนสยามหรือประเทศไทยปัจจุบันได้อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความพยายามในการนำหลักฐานทางโบราณคดี และการค้นคว้าเอกสารทางประวัติศาสตร์และจารึกโบราณของฝ่ายพม่า มาเชื่อมโยงและฉายภาพความ

สัมพันธ์ในอดีตกับดินแดนสุโขทัยและล้านนาได้อย่าง “น่าแปลกใจ” โดยใช้กรณีศึกษาจากเมืองโบราณสองแห่งบนฝั่งแม่น้ำสาละวิน นั่นคือเมืองชามปानะโก (ละกุนบยีน) และเกาะตะมะ (มะตะบัน) รวมไปถึงแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ขณะเดียวกันก็เป็นการเปิดประเด็นปัญหาและการค้นคว้าใหม่ๆ อีกหลายประการ อาทิเช่น การสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีในภาคใต้ของพม่าอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่เมืองชามปานะโก ความสัมพันธ์และเส้นทางติดต่อระหว่างล้านนาและมอญ-พม่าที่สะเทิมและเกาะตะมะ ชุมชนชาวไทยในจังหวัดเมียวดี และปัญหาบทบาทศิลปะสุโขทัยที่ก่อคุณกับการกำหนดอายุ เป็นต้น

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจารณ์ต้องขอขอบคุณเป็นอย่างยิ่งต่อ ดร.อลิซาเบธ มัวร์ สำหรับรูปพระพิมพ์ที่มีจารึกด้านหลังจากบทความของ ชาน วิน และนายสาธิต เมธาสิทธิ สุขสำเร็จ ผู้จัดการเดินทางสำรวจชั้นต้นยังเมืองขามป่านะโกและโดงห่วน ทั้งยังกรุณาทำแผนที่ประกอบบทความชิ้นใหม่ ขอขอบคุณอาจารย์ธัญญรัตน์ อภิวงค์ ที่สละเวลาตรวจทานบทวิจารณ์ และยังให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์เพิ่มเติม และนายสิทธิพร เนตรนิยม ผู้ให้คำปรึกษาด้านภาษาตลอดจนความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับประเทศพม่าหรือเมียนมาเสมอมา

บรรณานุกรมจากบทความ (บางส่วนเฉพาะที่ปรากฏในบทวิจารณ์)

- Aung Myint. 2542. **Myanmar She-haung-myo-daw-mya** (Myanmar Ancient Cities from Aerial Photos). Yangon: Ministry of Culture. [In Myanmar; 1998 CE]
- Aung-Thwin, Michael. 2005. **The Mists of Rāmañña: The Legend That Was Lower Burma**. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Aye Kyaw. 2514. **Mutama 32 Myos Sittan** (Account of the 32 Myos). Takkasuil Paññapadesa Sasaung 5 (1). [In Myanmar; 1970 CE]
- Berliet, Ernelle. 2011. **Territoires et urbanisation en Birmanie des origines (Ile s. av J.-C.) ? la fin du XIIIe siècle** : Paris : Brepols.
- Dhida Saraya. 1999. (Sri) **Dvaravati: The Initial Phase of Siam's History**. Bangkok: Maung Boran Publishing House.
- Gutman, Pamela. 2001. "The Martaban Trade: An Examination of the Literature from the Seventh Century until the Eighteenth Century" in **Asian Perspectives** 40 (1): 108-118.
- Kyaw Win (ed.). 2551. **Maharajawanthit (The New Chronicle of Kings)**. Yangon: Amyinthit Sāpe. [Second Edition in Myanmar; 2007 CE]

- Luce, Gordon H. 1953. "Mons of the Pagan Dynasty" in **Journal of the Burma Research Society** 36 (1): 1-19.
- _____. 1985. **Phases of Pre-Pagan Burma: Languages and History**. Oxford: Oxford University Press.
- Moore, Elizabeth H. and Aung Myint. 1993. "Beads of Myanmar (Burma): Line Decorated Beads Amongst the Pyu and Chin" in **Journal of the Siam Society** 81 (1): 54-87.
- Moore, Elizabeth H. 2007. **Early Landscapes of Myanmar**. Bangkok: River Books.
- Moore, Elizabeth H. and San Win. 2013. "Sampanago: "City of Serpents" and Muttama (Martaban)" in **Before Siam: Essays in Art and Archaeology**. Edited by Nicolas Revire and Stephen A. Murphy. Bangkok: River Books, 217-237.
- Nai Pan Hla. 2541. **Yazadarit Ayedawbon Kyan (The Yazadarit Ayedawbon Treatise)**. Yangon: Ministry of Education.
- _____. 2007. **A Short Mon History**. Paper Presented at the First International Conference on Mon History, 10-13 October 2007, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand. [Unpublished]
- Phasook Indrawooth. 2528. **Dachani pachana dinphao samai thawarawadi** (Index Pottery of Dvaravati Period). Bangkok: Silpakorn University Press. [In Thai with English Summary; 1985 CE]

- San Win. 2530. **Sittaung hnit Thanlwin Myit-hnit-thehsat-kyashi She-myo-haung-mya-ah panama let-la-kyet** (Field Survey and Study of Ancient Sites in the Region fo the Sittaung and Thanlwin Rivers). Master Thesis. Yangon: University of Yangon. [Unpublished in Myanmar; 1986 CE]
- _____. 2556. “Sanpanago-Lakunbyin (Sampanag-lakyunbyin)” in **Myanmar Historical Research Journal** 22: 72-102. [In Myanmar; 2012 CE]
- Shorto, Harry L. 1963. “The 32 “Myos” in the Medieval Mon Kingdom” in **Bulletin of the School of Oriental and African Studies** 26 (3): 572-591.
- Than Tun. 2002. **Buddhist Art and Architecture with Special Reference to Myanmar**. Yangon: Monywa Press.

บรรณานุกรมจากการค้นคว้าเพิ่มเติม

กรมศิลปากร. 2519. **ตำนานมูลศาสนา**. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดชสนิทวงศ์ 17 ธันวาคม 2518.

ธิดา สาระยา. 2532. (ศรี) **ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

บำเพ็ญ ระวิน. บรรณาธิการ. 2538. **ตำนานวัดป่าแดง**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ประชาภิจักรจักร, พระยา. 2516. **พงศาวดารโยนก**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

ประเสริฐ ญ นคร. 2541. “ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากจารึก” **สารนิพนธ์ประเสริฐ ญ นคร**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์. 292.

พระนคร ปญญาวิโร (ปรัญฤทธิ์). “ประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา คติความเชื่อ และประเพณีพิธีกรรมชุมชนไทยวน เมืองเมือวดี” **วิถีล้านนาใต้ฟ้าเมือวดี**. เชียงใหม่: บริษัททรีโอแอดเวอร์ไทซิง แอนด์มีเดีย จำกัด. 18-19.

แสง มนวิฑูร. แบล. 2510. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่นายกนิมมานเหมินทร์ เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ “นิมมานเหมินทร์-ชุดิมา” โรงพยาบาลมหาราชนครเชียงใหม่ 12 พฤษภาคม 2510.

สิงชะ วรณสัย. ถอดความ. 2552. **โคลงเรื่องมังฆรรบเชียงใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มิตรนรา การพิมพ์.

- Gutman, Pamela. 2002. "A Burma origin for the Sukhothai walking Buddha" in **Burma: Art and Archaeology**. London: Art Media Resources Ltd. 35-43.
- Moore, Elizabeth Howard. 2012. **The Pyu Landscape: Collected Articles**. Yangon: Department of Archaeology, National Museum and Library, Ministry of Culture.
- Nan Hlaing. 2013. **Sacred Kawgun Cave: A Historical Mon Buddhist Monument**. Yangon: Spectrum Printing House.
- Nandana Chutiwongs. 2015. "Book Review: Before Siam: Essays in Art and Archaeology (2013) Nicolas Revire and Stephen A. Murphy editors." in **Journal of Mekong Societies Vol. 11 No. 3** (September-December) 2015: 173-182.
- Penth, Hans. 2004. **A Brief History of Lān Nā**. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Surasawasdi Sooksawasdi. 2013. In "Buddhist Sects in Lan Na from the Reign of King Tilok to that of Phaya Kao (1441-1525): Studies of Dated Bronze Buddha Images in Chiang Mai" in **Silpakorn University Journal of Social Sciences, Humanities, and Arts**. Vol. 13 No. 2 (July-December): 152.
- Wyatt, David K. 2001. "Relic, Oaths and Politics in Thirteenth Century Siam" in **Journal of Southeast Asian Studies**. Vol. 32, no. 1: 3-66.

Wyatt, David K. and Aroonrut Wichienkeo. 1998. **The Chiang Mai Chronicle**. Second Edition. Chiang Mai: Silkworm Books.

“Dagwin Dam” in **Burma Rivers Network**. 18th August 2008, สืบค้น 11 กรกฎาคม 2559 จาก http://www.burmariversnetwork.org/index.php?option=com_content&view=article&id=66&Itemid=81

“แผนที่เมือง Hpa-an” in **Google Maps** สืบค้น 11 กรกฎาคม 2559 จาก [https://www.google.co.th/maps/place/Hpa-An+MMR003001701,+Myanmar+\(Burma\)/@16.8841401,97.6163265,13z/data=!4m5!3m4!1s0x30c2ced21dcccdda7:0x304af8c857fd4848!8m2!3d16.875913!4d97.6439611?hl=en](https://www.google.co.th/maps/place/Hpa-An+MMR003001701,+Myanmar+(Burma)/@16.8841401,97.6163265,13z/data=!4m5!3m4!1s0x30c2ced21dcccdda7:0x304af8c857fd4848!8m2!3d16.875913!4d97.6439611?hl=en)

“แผนที่เมือง Hpapun” in **Google Maps** สืบค้น 11 กรกฎาคม 2559 จาก [https://www.google.co.th/maps/place/Hpapun,+Myanmar+\(Burma\)/@18.0645762,97.4336886,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x30c4a2995e015a91:0x65eb7e75f8d69d88!8m2!3d18.0618229!4d97.4408397](https://www.google.co.th/maps/place/Hpapun,+Myanmar+(Burma)/@18.0645762,97.4336886,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x30c4a2995e015a91:0x65eb7e75f8d69d88!8m2!3d18.0618229!4d97.4408397)

“แผนที่แม่น้ำ Gyaing” in **Google Maps** สืบค้นเมื่อ 8 สิงหาคม 2559 จาก <https://www.google.co.th/maps/place/Gyaing+River/@16.5630473,97.7221012,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x30c2ad90638f9e7d:0xb1ed433d6a4b9eb0!8m2!3d16.5630188!4d97.7308082?hl=en>